

84KK
4-53

ЗУЛАЙХА ДЭҮЛЕТОВА

DIZINGE AL'NDI'-2010

КЕҮИЛ ТАРЛАРЫ

[Гүрриңлер] A'jiniyaz ati'ndag'i' NMPI
Informatsiyali'q resurs worayi'

INVENTAR № 56852

«___» _____ 20__ йй

НӨКИС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1994

84 Кар 7
Д 59

Дәулетова З. Кеуіл тарлары:
Гүрриңлер,—Нөкис: Қарақалпақстан, 1994.
— 28 б.

Балалар хәм жас өспиримлер әдебияты
бөлими

Жас жазыушы Зулайха Дәулетованың «Кеуіл тарлары»
китапшасынан «Айышлау» хәм классик шайырымыз Бердақтың
балалығының бир көринисин сөз ететугын «Шайырлықтың
тууылыуы» гүрриңлери орын алған. Шығармалар көркем ше-
берлик пенен тәсирли жазылған.

Д 4702270204-188
М-857 [04]-94

56-94

ISBN 5-8272-1545-0

© «Қарақалпақстан» баспасы, 1994

АЙЫПЛАУ

Көзлери ойнап турған суп-сулыу бул кишкентай
қыздың пүткил ойын қар қойнында мүлгип жатырған
далалар бийлеп алған еди. Өзинше бир нәрселерди
ыңылдап кишкене соқпақтан жүрип киятырып, қарға до-
малап кетти. Оның балалық шоқлығын, тап-таза қар ха-
уасы сүттей рең жылуасы қозғап жиберди. Ол хәдден
тыс қууанышлы еди. Әтирапты қуунақ қыз күлкиси бий-
леди. Қысыланған қар оның бетлерине, көзлерине ша-
шылар еди. «Ақлық—аманлық» дегендей кишкене қол-
ларын созып әлемге қар усынар еди. Қарларды шашып-
шашып, домалап-домалап шаршады. Орнынан турып
әтирапқа қулақ салды... Сүттей аппақ дүнья!

Әтирап тым-тырыс хәм аппақ. Неликтен де басқа
хеш бир рең жоқ! Хайран қаларлық! Қардың аппақ нур-
ларынан көзлери қамасып кишкене қоллары менен жүз-
лерин басып турған қыз шетиректе дүмпийип турған бир
нәрсеге көзи түсти. Аппақ қар оны жасыра алмай хәлек.
Жақынласып қарап еди, оның тасланды зат екенин байқа-
ды. Сыпырықлар арасында қалған гөне қуты жағымсыз
көринер еди. Бул көринис қыздың жаңағы кеуіллилигин
пәсеңдетип жиберди.

Кәпелимде көк-көмбек аспан гөне қутышаны кейий
баслады.

— Ҳэй кимлигинди қай жерде болса да билдиресен түүе. Аппақ қар. Аппақ қар көрпесин былғапсаң-ғо!

Кишкентай қыз ғайран болып олардың гүрриңине кулақ салды.

— Қызықсыз-ау аўхалың қалай деп сорамайсыз?— мыңғырлады гөне қутыша. — Дурыс, заманның тәсири менен усындай аўхалға түстим. Дәслебинде әнедей қутыша едим-ау, не болсам да, заманның тәсири менен болдым. Гөнергениме жыламайман, бирақ сыпырықларды салып мени ұайран еткени ушын адамлардан ренжиймен.

— Уах-уах-уах! Сен тап-таза. Биз сени былғадық па?! —бақырысты сыпырындылар. Сол ўақыт атлас қыйқымы өз дәртин баслады.

— Бир ўақытлар қыз-келиншеклер үстінде жылўаланған атлас едим. Олар кийип-кийип тозғанымнан соң сыпырық болдық па, еле?

Жанындағы тағы бир ләтте оны жубата баслады.

Биз не, сен өзиңе жақсылап қара, қайсымыз ақ, қайсы биреуимиз қара едик. Айырмамыз бармекен? Усы адамларда да инсап қалмаған өзи. Таза болсақ пайдаланып, тозсақ таслайды да кетеди.

Бул гәпке тағы бир қасыл таўар қыйқымы араласты.

— Мынау «қарамаңлай» ол ўақытлары көк-көмбек жоңышқадай мақпал еди. Инсан қолына түсти де бир айда даўасыз дәскеге айланды. «Қараң тап-тақыр жылтыр бас» болғанын Хи—Хи—хи—хи!!!!

— Бул жетимек болса, таза гезинде көгис реңдеги «суўға шумерлер» кийими болған еди. Хәр түрли адамлар суўды былғағаны аздай, бул бийшараны да елекке илдирипти.

Бөлек-бөлек бултлар топары олардың үстінде тұрып қалды. Аспан гүмбезиниң қызығыушылығы артып, олардың сөзине үндемей кулақ салар еди. Буны сезген ләтте бөлегі гүрриңди «жумсартыўға» киристи.

— Қызып кеттик айналайыңлар! Жасаў бар жерде жаратыў, умтылыў болады екен, болар-болмасқа инсанға, дәуирге айыпты жүкләп оған сын таға бермей, өз кемшилигимизди де ойлаў керек,—деп қыйпаңлады қара шекпен.

Сол ўақыт қып-қызыл таўар бөлегі былай деди.

— Туўры, ким таза болыўды қәлемейди. Алдымызда болса нурлы жақтылық, ең баслысы пәклик бар. Жақтылыққа, пәкликке умтылыўды тәбияттың темир нызамы деп ойлайтуғын да адамлар бар. Олар алға өтиўге тырысып, өзиниң бар қара күйесин екіншисине сүйкейди. Бәрха өзін таза, гирбиңсиз ақ етип көрсетиўге урынады. Қолынан келсе өз кириң сениң бетиңе жағыўға умтылады. Ал, олар алға өтиў ушын сениң бетиңе аяқ басыўдан да қайтпайды. Хәр биреуимиз өз реңимиз, өз кәсийетимиз бенен жасасақ, қандай жақсы болар еди. Базы қара реңлердиң кеўли де қараға айланады. Басқалардың да өзіндей сормаңлай болыўын тилеп, дус келгенге өзиниң қарасын, ипласлығын сүрте береді.

Нәтийжеде тәшўиши көбейип, инсанға, адамзат жүрегине аўырманлық түседі. Ипласлықтан тазаланыў ушын олардың көп ўақты, ден саўлығы кетеді.

Қызыл таўардың сөзин бөлген гөне сүлги.

— Тәғдийримиз усылай болса, бизде не гүна?—деди шашақларын ойнатып...

«Тәғдийрдиң исине аўдарып көп сумлық еткенсең ғой» деп шымшып алды жасыл реңли орамал.

— Әўеле реңиңниң қандайлығын бил, халыңды билмей бәрқулла тәшўиш арттырып жүресең,—деди екіншиси жекиринип.

Қуяш көтерилген сайын аппақ қар батпаққа айланып, жерге сиңип баратыр.

Өмирге қуштар кишкене қызалақ көзлерин ойнатып, дүнья босағасында ғайран болып тұрар еди.

ШАЙЫРЛЫҚТЫҢ ТУУЫЛЫҒЫ

Бұл 1839-жылдың айыр гүзи еди. Әйне сәске пайты. Пүткил әлем теңіз бенен тутасып кеткендей думан. Алыста тынық теңіз айыр гүрсинеди. Арал жағаларын өркеш-өркеш толқынлар аяусыз тилкимлейди. Қыр әти-рапта шағалалар шайқымы. Олар жағаға толқын ылақтырған шабақларға таласады. Жағадан сәл узағырақта жер бауырлаған сексеуілдер қолларын көкке созып «шуұласады». Уақта «аққала» дийуаллары қарауытып көринеди. Ылайдан салынған жайлар, олардың арасында қара үйлер де елес-елес көринеди.

...Гөнерген дийуаллар артынан орта бойлы кең маңлайын қыйық пенен байлап алған алпыс, алпыс бес жаслардағы ғарры көринди. Шаш-сақалына ерте ақ араласқан бұл ғарры еңкейіп жүриіне қарамай хасасыз еркин жүрип киятыр. Оның өскин қаслары астындағы өткір көзлери әтирапқа ойшаң тигиледи. Оннан еки-үш адым арыда жалаң-аяқ, бөз көйлек-ыштан кийген он-он еки жаслар шамасындағы кишкене бала гөне қалтаны сүйреп киятыр. Атасының дәл өзи, қап-қара көзлери өткір. Ғарры изине бурылып қарап сөйледі:

— Балам быйыл қыс қатты суық болама деймен-ау?

— Қо...я?—Баланың көзлери адырайып кетті. Оның қорыққанында жан бар еди. Атасының балықшылықтан тапқан жөтели қозбай турмайды. Тағы быйыл қыс қатты келсе, ел-халықтың, бизлердің халымыз және қыйын болады-ау! Дурыслы бир отынымыз, я бир қысым дәнмиз жоқ. Қазығымыз туяққа, кетегимиз тауққа жалшымай атыр. Кәмбағалдың үйинен хәтеки ийт-пышықлар да қашады екен. Дәртимизге жараған жалғыз ешегемиздің барлығын айта бер!

Күни жетпей қартайған әкесинің изинен баратырған жас Бердимуратты ұсы ойлар қатты қыйнар еди.

— Балам, ешегіңе от салып бол да жораларың менен

қоңсы айылдағы тойға бар. Құрымсақ байдың үйінде қарынларың тоймаса да, әйтеуір бир нәрсе ғаузанарсыз, бәлким?!

Кеселбент әкесинің гәпи Бердимураттың ойын бузып жиберди.

— Айтақшы сен еситпеген шығарсаң, ағаң Қошқарбай келип еди. Пиримбеттің гүрриңи болды. Ғарры узақ тынышлықтан соң баласына.

— Сен билмейсең Алымбай қара басқырды! — ойына келген пикирден ғаррының кеули хошланып, тисиз аузын кең ашып, кеуилли күлди. Буған бала да қосылды. Себеби Бердимурат әкесинің күлгенин көрмегенине көп уақыт болған еди. Ғаррының хәзир негедур ким менен болса да дәртелескиси, гүрриңлескиси келер еди. Бала әкесинің аузына қарады.

— Той беріп атырғанның аты Алымбай. Ол меннен бир мүше кишкене. Атасы бийшара жақсы адам еди, пақыр! Ол қалтасынан нас қабағын ериншеклик пенен алды да, алақанына салып атты. Соң жақын жердеги ешегинің жабыуының үстине отырды. Ешеги болса, ийесинің ийисин сезді де, қазығында шыр айланып аңқырар еди. Қабырғалары санаулы ешегине көз жууыртқан Қарғабай «меннен де бетер әбигерленипти ғой, жәни-ұар» деп ойлады. Ата-баланың әдеті ұсындай. Әкеси гүрриң баслады ма, баласы дәрриу оның көкирегине басын қойып тыңлайды. Оның ширели сөзи, нәсиятлары тек Бердимуратқа ғана таныс болған қадирден әке ийиси менен бирлесип, құдиретли қосықтай, сыйқырлы бир нама сыяқлы нәресте кеулине сиңип кетеди. Жаслығы көз алдына елеслеген ғарры балықшы әдеттегидей баласын қойнына алды. Кең шекпен ишине сиңип кеткен баланың тек тақыр басы көринеди.

— Апаңа үлениуімнің себепшиси әуеле құдай, қалаберди ұсы Алымбайдың әкеси тиеберсин, Сырымбет ғой. Өзи зықна болса да дым сөзге шебер, кәтқуда адам еди: «Жақсыдан да жаман тууылар ыссы нанға алғысыз»

деген, сондай адамнан Алымбайдай насаздың тууылғанына хайран қаласаң.

— Усы сууықта ешектің қасында писирип қойып па? Үйге кир! Аяз тийип басыма бәле болма және!

Үйдің қыйсайған есиги алдында аппақ кийимдеги, узын бойлы кемпирдің өктем дауысы еситилди.

— Хәй айттың-ау, сен де! Не бир дауыллардан аман қалған бул бас, билесең бе! Жумысыңды ислесең он-нанша! Қашан қарасаң гүрриңнің белине тебесең!— иренжиген ғарры кемпирине терис қарады.

— Маған десе неге сууықтан үсип өлмейсең! Саған жақсылық қылыуға болмайды-ау!

Кемпир де бир силкинип ғырра изине айланып еди, шашбауларындағы гилтлери шыңғырлап кетти. Ол өзи шыққан есикти тарса жапты.

— Туұры айттың мәстан! Сени маған шатып жүрген сол Сырымбет ахмақ ғой,—деп тоңқылдады ғарры кемпиринің изинен.

— Аға, хәзир ғана Сырымбет бабаны мақтап атыр едиңиз, енди болса...

— Әй, көрмей турсаң ба, мына қап-қара хәулекини! Зәхәр тиллиги аздай, әлимсақтан қалған гилтлерди асып, бәйбишелердей мардыйыуына қара! Үйинде тышқан хаса таянады, және...

...Хәссений!!!! Егер кәмбағалшылық аяқтан шалмағанда мүйтеннен қыз алмас едим. Бир күни тутқан балықларымды қуяшқа қақ етип атырсам, арқамнан биреу қарап тур. Қарасам, ауылымыздың байы Сырымбет екен. Сәлем-әликтен кейин ояқ-буяқтан гәп баслады. Гәп арасында «Ғарғабай балам, жигитшиликтің ғаррылығы да бар. Аз ғана болғаның жоқ, қырққа шамаластың. Мүддәхәң болса айт. Өзим жаушы болып бараман!»—деди. Сонда тамағыма бир нәрсе тығылып қалғандай, кеулим босасып сала берди. Расын айтсам жыладым. Хә, инанбайсаң ба? Себеби, Сырымбет жүрегимдеги жараны қыршып алған еди. Сонда мен: «Жалғыз

ғарры әкемнен, иним Қошқарбайдан басқа үйим, бир туяқ малым болмаса қалай үйленемен? Басындағы шашы, аузындағы тисинен бөлек хештеңеси жоқ мендей жетімге ким қызын берер еди. Дәртимди қозғап не қыласыз Сырымбет аға»,—дедим.

Әкесинің гүрриңнен қатты тәсирленген Бердимураттың қыялынан:

«Аш бала тоқ бала менен ойнамайды,

Тоқ бала хеш нәрсени ойламайды»

—деген хәуирли қатарлар өтті.

— Сонда,—деп гәп баслады әкеси. —«Қапалан ба Ғарғабай, әкеңнің тапсырмасы сол, сени өзим үйленди-ремени!»—деди. Инанарымды да, инанбасымды да билмей хайран болдым. Бирден жүрегим суу етті. «Берсен жеймиз, урсаң өлемиз» деген еки-үш балалы жесирди әперсе! Ойымды сезгендей Сырымбет күлимсиреди. «Қорықпа, анасы өпбеген қыз әперемен. Бирақ шәртиме көнесең, бола ма? Қызы түспегир кийиктей. Былайынша айтқанда, алдына келгенди тислейди, артына барғанды тебеди. Ха—ха—ха! Қалай көресең, мақул ма?!»—деп сорады. Өзим де бир сөзли мәрт қызларды әрман етер едим. Уялғанымнан «өзиңиз билесиз»—дедим болғаны. Сырымбет ағаның шәртлерине көндим.

— Қандай шәрт аға?—деди Бердимурат.

— Кейин билесең. Гәпимди бөлмейтур. Қулласы, үш күннен соң Сырымбеттің басшылығында мүйтен ауылына жаушылыққа бардық. Билесең бе, жоқ па, әдетимиз бойынша жаушылар менен бирге болажақ күйеу де қосылып қыздың үйине бара береді. Қысынып атамның қасында қалтырап отырман. Үлкен қара үйдің төри ақсақал ғаррыларға лық толы. Бирин танысам, бирин танымайман. Қой сойылып, гөш пискенше дүнья тәшүйшлеринен тартып, Хийуа ханының әдалатсызлығы, руулар арасындағы жәнжеллер хәққында гүрриңлести.

Буны хәр ким өзінше түсиндириуге хәрекет етер еди. Мениң қулағыма олардың биреуи де кирмес, керисинше

мийманларға жууырып- жортып хызмет етип жүрген қыз-келиншеклердің сыбыр-сыбыры, қыпша беллерінде сыңғырлап жүрген теңге- тумарларының сесті бийлеп алды, гүмис қоңыраудай күлкілери жүрегимді астан-кестен етер еди.

— Солай етип апамды олардың арасында көріп қалдыңыз ба? — Жоқ. Ойымды бөлме қулыным. Болмаса шубалыстырып аламан. Солай етип табақларда гөш, қайыс гүртиклер тартылды. Жас ғана келиншек зерен кеселерде сорпа қуып беріп атыр. Қәне енді кесени қолынан еплеп алып билсем, қалтырап уялып баратырман-дә! Қолымды узатқаным сол, бет әлпетіне көзім түсті. Жүзлери алмадай уйылжып тұр екен. Келиншек сондай суқ көз бенен тигилді, қолымдағы кесе кийіз үстіне домалады да кетті. Келиншек:

— Хәй, Сырымбет ағай Күйеу баланың аұхалы ұсы болса, бизің асау аттың үстінен қулап, омыртқасын сындырып алады ғой, — деп күлімсиреди.

— Қорықпай-ақ қой келин, Ғарғабай ғошшақ жигит. Бийкешінді ийнінде емес, алақанында алып жүреді. Бирақ, бир кемшилиги «қолы қысқа». Кәмбағалшылық бәриміздің басымыздан өткен. «Жигит малы жерде» деген ғой, туұры ма, ақсақаллар?! — деп Сырымбет қасындағыларға қарады. Үнсиз отырған ғаррылар оның сөзін мақұлласты.

— Расын айтсам инимиз жерді сүйген жигит ғой. Хий-ұа ханлығынан, Ата түркменлерден адамлар келип, бул жигиттен қауын туқым алып кетеді. Шийрин-шекер қауын-ғарбыздың ең зоры ұсы бизің балада ғой. Үш-төрт жылдан соң Арал бойларында, Әмиу өтираплары, бул шөл-биябанлардың көп бөлегі ол дөреткен палыз туқымларынан зүрәәт берсе әжеп емес.

Сөзинің қалай тәсир еткенін билиу үшін, оларға көз қырын таслады. Сөзіп отырман. Хәзир дийқаншылықтан сорау түседі. Шерменде болдым деп тұрғанымда:

— Тұр, азамат! Қоржыннан қауын тухымларды әкел!

— деди үндемей отырған атам. Ушып тұрдым да, далаға шықтым. Қоржындағы орамалға түйілген қауын тухым қолыма илинді. Бир қолымда қоржын, бир қолымда қауын тухымды ұслап кирип бардым. Қоржынды бағанағы келиншекке, туқымды атама узаттым. От дегерегинде атам Сырымбет мақтаныш етип отырған сап-сары алтындай туқымлар отырғанлардың нәзерін бийлеп алған еди. Хәммеси уысларын толтырып алып, көзлерине жақын апарып тигилеседі, ийискелеп, биреулері тислеп көрді.

— Расын айтыңдар, өзлериң өнім алып көргенсизлер ме өзі?! — деди қамшысын былғап ойнап отырған муртлаш жигит.

— Неге инанбайсаң Жәнибек? Несип етсе быйыл бәхәрде жеринизге Сырымбет пенен Ғарғабай екеуі туқым салады. Құдай қалесе, ауылымызда абаданшылық, тоқшылық болады! — деди атам исеним менен.

Жаны-тәни қулаққа айланған Бердимурат атасының гедир-будыр мойнына басын қойды. Ғаррының қызып кеткен мойын тамырлары бүлкілдеп, аппақ сақалы дир-дир силкинер еди.

— Ананды мен сол отауда көрдім. Төрде дастурхан жанында геүдеси толық, қап-қара шашлары желкесін шапқан бир қыз маған қәхәр менен қарап отырыпты. Көзлери тесип баратыр. Сөзлери де зәхәрли. Не илаж, «өліп питкен өкпем» дегендей назын елеге шекем көтерип киятырман-ау...

— Туқымлар не болды? — деди Бердимурат атасының шекпенинен шығып атырып. Ол хәзир Сырымбет байдың бет-әлпетін көз алдына келтиргиси келер еди. Байлардың арасында да кәмбағалларға жәрдем ететұғын мийримлис барлығын еситип, хайран қалды.

— Соң билсем, лийханшылық етиу атам сыяқлы Сырымбет ағаның да бирден-бир әрманы екен, бирақ үәлесинен шыға алмай масқара болыудан қорқады екен. Туқым мәселесін қозғап, адамларды қызықтыруға ме-

ниң үйлениүим бир бәхәне болған. Анаңа үйленгеннен соң, көп жыллар дийханшылық пенен машғул болдық. Көпшилик бизиң изимизге ерди. Бирақ ертектеги «Атымыз арық, жолымыз узақ» дегендей, сорлап жатқан жерлерден зүрәәт алыў, жер ашыў өләмәта қыйын еди ғой. Дийқаншылыққа қолы келиспегенлердиң көпшилиги балықшылыққа, пада изинен ҳайт қойды. Бирақ Хожа ели, Шаббаз, Гүлдирсин, Сарыбий, Шыбықлы, Төрткүл аўылларының жери ҳасылдар болғанлықтан ба, яки жердиң тилин билгенликтен бе, әйтеўир ол жақларда дийханшылық жақсы раўаж алды.

— Ҳәзир де жақсы ма? — сорады Бердимурат.

— Аўа, ол жерлер гүлленип кеткен деп еситемен.

— Бизиң Аққалада неге дақыл мандымайды, ата?

— Әмиўдәрьяның өзени ғой бул, Арал. Барлық ақба суўлар, дузлар усы жерге қуйылады. Әсирлер бойы бир жерге жыйнала берсе не болады? Қәне енди орыс патша бул жерге келип, Аралдан, бизиң халқымыздан хабар алса?! Хийўа ханы салықларынан руў бийлериниң зулымынан қутқарса!

— Бул орыс патша да урысқумар ма деймен-аў! Тез-тез мәрдикәрға жигит сорайды дейди.

Ғарғабай орнынан турды. Уйысқан аяқларын уўқалап бираз турды да ояқ-буяққа жүре баслады. Соң Бердимуратқа қарап:

— Айтпақшы, ҳәзир той берип атырған сол Сырымбеттиң баласы Алымбай, бай болған менен дым қытымыр заңғар. Әкесине тартпаған. Өзи жалғыз және перзент көрмеген. Еситиўимше биреў: «Алымбай аға, жағғыңыз биразға барып қалды. Бир саўлықтың қайырынан кешип, жигитликтиң соңы ғаррылықтың алдында қудай берип, ҳаялығыз жүкли боларма, әлле қәйтип, депти. Бул заңғар ыразы болыпты. Дәслеп ҳайран қалдым, бул қалай ыразы болды екен деп. Себеби, аўылдағылар Алымбай «есигине ийтин байлап аўқат жейди» дейтуғын еди. Бәрибир елге ас бергенине инанбай турман.

— Ата Алымбай ағаның ертең көзи жұмылса, ҳарамнан тапқанлары ийесиз қалып кетеди-ғой! — деди бала.

Ғарры өңменин тикледи. Тап ҳәзир көрип турғандай балаға дыққатлы тигилди. Өз қулақларына өзи исенбес еди. «Усыларды айтып атырған өзимниң муштай Бердимуратым ба?».

— Ақылықнан айнанайын, қулыным, қартайғанда түнимди күн қылған, көзлериме нур болған шамшырағым-аў! Ғаррының көзлерине жас қуйылды.

— Елиў беске шығып усыған пәми жетпесе неғыл дейсең балам. Узақларға тигилген Ғарғабай муңлы дауыс пенен:

«Бир нешшелер кешиў таппас кешиўге.

— Бир нешшелер суў табалмас ишиўге» — деген ғой.

— Бул Мақтумқулыдан ғой! — бақырып жиберди бала тапқырлығына қуўанып. Сол гез оның ойынан жарқ етип бир пикир өтті. «Атам ғәззелсиз сөйлесе кеўли кеншмейди. Бала еркеленип атасының мойнынан қушақлады.

— Ата, сиз бенен сөйлескен сайын кеўлим жайнайды. Неге солай?

— Балам, елде мынадай гәп бар. «Айтыўшы ладан болса да, тыңлаўға бир дана керек» Дана батырымнан айнанайын-аў!

— Данаман ба, батырман ба?

— Ҳәм данам, ҳәм батырымсаң! Ата-бала ҳәз етип күлисти. Нәресте менен болған гүрриңнен кеўилленген ғарры баласын және баўырына басты.

— Қарағым, басың тастан болсын, жаман көзден сақласын. Бала басын көтерип:

— Қудай әдил ме, ата?

— Неўе???

— Егер ол әдалатлы болса, жаманларға дүнья-мал берип, жақсылардың тамашасын көрер ме еди?

Ғарры сескенип кетти. Солай да баланың кеулин жыққысы келмеді:

— Қой қапалаң ба, жаманлар, о дүньяда жазасын тартар болар!

— Бу дүньяда тартпаған жазасын, о дүньяда тарта қояр ма екен? Бул тұлкілердің жазасын бермек керек.

— Қәне, енди балам, солай болса биз ғариплердің гүнайымыз не? Бир ғана күн жақты көрмей, қарын тойып нан жемей өлип кете берсек?! Қарап тұрсам сен енди ақ-қараны айыратуғын болыпсаң. Қарақалпақтың жүрегінде қан тамшылаған дәртлі жарасы бар. Бердимурат атасына ғайран болып қарады. Ол басын ушлап турды да.

— Балам, әзелден қорлық көріп киятырған аш-әптада халықтың еркин бул залым байлардан ким талап етеди? Ким? Ғаррының түри өзгеріп, дауысы буулықты. Қәдимги жөтели тутты. Узақ жөтелди. Хауа жетпей деми ишине тартылып баратырғандай. Атасының аухалын көріп баласының маңлайынан тер қуйылды. Бираздан соң барып атасы геудесин тикледі:

— Әлбетте, бизлер талап етемиз, ата! Керек болса... тас-талқан етемиз, — деди бала ашыұлы. Ашыұ менен кезинен жас шығып кетти. Ғарры баласының көз жасын сыпырды да:

— Еки-үш күннен берли дуз татпадық. Алымбайдыкине, жораларың менен бирге бар, палау жеп, қарныңыз тойса шеп емес. Ортада бир еспе қум бар. Бир жууырсаңлар жетесізлер. Бул сөзден соң Бердимурат жораларының қасына жууырып кетти. Бираз уақыт өткен соң:

— Ата, бизлер кеттик! — деп бақырған баласының дауысын еситти. Шаңғытып баратырған балалардың изинен:

— Хәй қулыным, хеш ким менен айтысып-тартысып жүрме! «Аузы қыйсық болса да, бай баласы сөйлесин» деген заман бул, ертерек қайтыңдар, — деп бақырды ғарры.

— Қорықпа ата! Душпаннан өш ала алмасам, сизге перзент болып қайтемен? Бала жол бойы бақырып барар еди. Ғаррыны мақтаныш хәм қәуетер сезими бийледі. Узақтағы қум өркешлерине тигилди. Қумда тек балалардың излери ғана қалған еди. Бултлы аспан кеулиндеги қәуетерден дерек бергендей еди.

* * *

...Ауылда басланған самал дауылға айланды. Дауыл кем-кем күшейди. Қыр-әтирапқа жууырған дүбелейлер жолында дус келген жантақ, түйетабан, қаңбақларды шыр гүбелек айналдырып, аспанға ушырады. Дауыл тойға шыққан бир топ балаларды ушырып кетежақтай еди. Олар пәт пенен алдыға умтылады. Олардың ең кишкесі Жамал да артта қалмауға тырысады, жасы жетісегізлерде болса да оны хешким бес жастан зыят айтпайды, сүти кемис болғанлықтан ба, яки қара суу, қатты нан жеп өскенликтен бе, бойы да бир қарыс. Оның нәзик қоллары менен жаудыраған көзлерин ууқалап, ишине тартып алған мойны қатып қалған еди. Бирақ жүрген соң басы айланды. Көз алдында мыналар елеследі.

...Той қазаны асылған қара үйлер... Аппақ зер пөпекли жылтыраған дастурханларда порсылдақ нанлар... Оннан арманырақта қуйрық майға қууырылған бәрре қазылар, сүтке қарылған бауырсақлар, сарымайы жылтыраған қатлама пәтирлер көрине баслады. Булардың ийиси келип кеули бузылды. Қыялына аспан төңкерилип кеткендей, ериксиз жерге қулады. Жығылғанын хешким көрмеді. Жатып атырып қолларын созып бир нәрсени услайжақтай болып изде қалып кетти.

Жораларының алдында баратырған Бердимуратты болса, адалатсыз қудай, инсапсыз байлар, оларға деген ғәзеп оты қыйнар еди.

— Ушы-қыйырсыз жерлеримиз бола турып, не ушын бизлер хор-зар болып жасаймыз? Бизиң жерлеримиз де

тап маңлайымызға усап сорлап кеткен. Еккен егин питпейди.

Эх адамлар, адамлар! Хәр жерде тентиреп жүрместен жәм болып жасаңдар, сахраға айланған жерлерде маңлай терлетип мийнет етиңдер, кимнен қорлық көрер едиңіз? Қайсар қарақалпақ халқым-ай! — Жаслығынан атасындай халық дәрти менен жанған Бердимураттың нәзери ұзақларға тигилди. Жүрегінде отлы қатарлар жанланды. Көзи сарғайған жыңғыл, түйетабан, жантақтан басқа хеш нәрсени көрмеді. Тоқтаңқырап іздегілерге қарады. Хал-димары қашқан жоралары дыққатын бийледі. Бәринің ерниндегі құм ылайға айланған. Көзлери қызарып, ашылмайды. Тентиреклесип зорға киятыр. Жыртық гүпили Бодыбайды шөке сүйегі бүртийген Жи-йенбай, мархұм анасының камзолына оранған Камалды, бәрхама мурнының суы ағып жүретуғын Мөминбайды көрді. Ойына бір қызық пикир келді. «Хайран қалғандай хәммесинің атына қосымша «бай»ы бар-ау! Қәне, сол ата-бабаларымыз әрманы! Гедейден артық жеримиз жоқ, биз байлардың. Оны да қоя бер. Дауылбай, Жауынбай, Кетпенбай, Орақбай, Қойлыбай, Қошқарбай, Бөрибай, Ғарғабай атларын айтсаң-ә! Әдетимиз бойынша нәрестени жарық дүньяға шығарып атырған киндик мама нәзери неге түссе, яки нени ойласа сол нәрсени нәрестеге ат етип қойылады екен. Хәй! Анау арқада сүйретилип киятырған Бахытберген бе, Мөминбай ма? Ақсаңлап киятыр ғой?» Бердимурат алдындағыларға бақырды.

— Хәй тоқтаңдар! Кишкенелерди жетекке алыңдар! Және аз ғана жүрсек тойханаға жетемиз.

Алдыңғылардың жәрдем бергендей халлары жоқ еди. Бирақ туысқан емес пе. Камал тоқтап инисин күтті. Дауыл көз аштырмайды. Излер көмилип баратыр. Көзлерин шамалап қаншелли артына тигилмесин инисин көре алмады. Камал сескенип кетті.

— Жамал үкем қайда? Уай-уай үкем жоқ! — Камал

жылап иизине жууырды. Бири алдына жууырса, бири артына жууырады. Хәпзаматта уу-шуу болып кетті. «Енди не болады?» Камал үкесин шақырып: «Жамал қайерде-сең? Енди мен қайтемен? Апамның үәсиятын неге умыттым мен ақмақ! Үкежаным сени маған тапсырып кетип еди ғой? «Сен үкеңе ана хәм атаң! Ол еле жас. Бир-бириңе мийирбан болыңдар!» — деген еди ғой, анажаным! Әке дийдарына ана дийдарына қанбаған үкежаным! Мийри қанып сүт ембеген, қарны тойып нан жемеген үкежанымау! Мен сор маңлай әстерек жууырсам болмас па еди? Енди не қыламан?» өкирип жылаған Камал хәммени жылатты. Бердимурат аңы қашып тұрған жерінде қатты да қалды. Бул қорқынышлы ўақия, халық дәртине күйген оның жүрегине отлы жара болып басылды. Өз-өзинен қосық қатарлары қуыла баслады.

Түрли-туман заман болды,
Қазан урып гүлим солды,
Жетим-жесир кеулим алды,
Бөтеннен жәрдем болмады.

Солды кеуил муддахаси,
Барма дүньяның опасы,
Хәмме де адам баласы,
Бирақ, құлқы бир болмады.

Бул дүньяның сапасы жоқ,
Биз бендеге ўапасы жоқ,
Байлардың хеш пәрўасы жоқ,
Ғәриплер хеш шад болмады.

Нәрестелер наласы дауылға қосылды. Гүйилдеген дауыл өз күшине минди. Балалардың көзінде жас, аяқларында дәрман қалмады. Ентіккен Камал жепре ет бетинен жығылды.

A'jiniyaz ati'ndag'i' NIMPI
Informaciyali'q resurs worayi'

INVENTAR № 56852

— Камал деп бақырды Бердимурат. Ол басқалардан еки-үш жас кишилеу болса да шаққанлығынан ба, зийреклигинен бе, әйтеуір аүйл балаларына басшылық етип, балалар да оның айтқанын еки қылмас еди. Әсиресе Камал хәмме уақыт Бердимурат пенен мәсләхәтлесер, оның ақылын алар еди. Балалар ес-хуышсыз Камалды Рейипназардың шекпенине жатқызды. Ол хуышына келип: «Үкем қәне, қалай таба-ма-н» деп көз жаслары кир-кир шекесинен шекпенге тамар еди.

— Жылауды қой, көз жасқа ийди. Асықпайық. Қара дауыл пәсейди. Хәр ким хәткәткәт кетсек, қумда адасып қаламыз. Туұры ма ба. Бердимуратты мақуллады. Растауыл пәсейип, шаңтозақ тарқала баслады. Қалың булартын қуяш сығалап турды да жатағына кирди. Күн менен түн ортасындағы сырлы тынышлық орнады. Ары-бери де өзине келген балалардың бири.

— Әне, әне Жамал! — деди хәулығып. Камал секирип орнынан турды. Олардан жигирма-жигирма бес қәдемдей аррағырақта расында бир нәрсе қарауытып көринди. Балалар жууырып барды. Биринши болып жеткен Камал менен Бердимурат қарауытқан нәрсени қаза баслады. Себеби Жамалды қум көмген тек ярымы көринип жатыр еди. Кишкене хәм шаққан қоллар Жамалды тез тартып алды.

— Уай, уай Жамал, үкежаным!... Тиримисең? Камал үкесиниң үстине бойын таслады. Бийхуш баланың қулақларынан, жүзлеринен қум төгилди. Көзлери жумылған, көгерген қоллары жансыз қалғандай еди. Бердимурат жорасын арман ийтерди де белбеуін шешип баланың бет-ауызларын қумнан тазалады. Кир-кир көйлегиниң ишинен көринип турған сай-сай қабырғаларына көзи түскенде жүрегі елжиреп, жылағысы келди. Еңкейип, жүрегіне қулақ тутты.

— Жүрегі ура ма? Тири ме? — сорады, Камал.

— Аўа жаны бар қусайды — деп гүбирленди Бердимурат.

— Жаны бар ма? Тамыры ура ма? деп балалар Жамалдың дөгерегине үймелесип, жүрегін тыңлауға үймелесип атыр.

Ары турыңлар деди. — Камал. Оннан-ша қолын уўқалаң. Өзи болса аңы ушып тек үкесиниң жүзлерин, маңлайын сыйпалап атыр.

— Жамал бауырым туўысқаным! Көзиңди аш! Енди қасыңнан бир алмаз кетпеймен.

Бердимурат ақ жақында ғана теңизге шығып кеткен әжеғасын сол күнги қорқынышлы уақыя келди.

Сол күни ата әжеғасы барлығы шай ишти. Қы-йық көзлери күлип отыратуғын жеңгесиниң қабағы үйиу-ли. Еле ядында, Бердимуратты ымлап шақырып: «Әже-ғаңа айт, бүгин балық аўлауға бармасын. Мениң айтқаным қулақ аспайды. Сен мойнына асылып жибер ме «сары бала» — деп жалынды. Жеңгесиниң жалынғанынша бар, сол күни күшли дауыл турған еди. Әсиресе теңиз жүдә қутырды. Атам, жеңгемниң, аүйл адамларының қәуетерленгенин көрсең еди сонда. Адамлардың айтыуынша әжеғам менен бирге кеткен жоралары Аралдың ишине көбирек узақлап кеткен. Кеште хәммениң ағалары, әжеғалары келди де мениң әжеғамды көрпеге орап әкелди.

Сонда жоқлау айтып жылаған хаялларды урып-соғып: «Жыламаңлар, әжеғам тири, кеме аударылғанда суў жұтып тығылып қалған? Хәзир көзин ашады!» деп суп-сууық қолларын тап хәзиргидей уўқалап еди. Сол мәхәли оны биреу көтерип сыртқа шығарып.

— Бердимурат, әжеғаң уйықлап атыр, шаршаған демин алсын. Бар жораларың менен ойна — деген сөзлерге исенгим келмей хайран қалған едим.

— «Уай-уай! Қаршығадай азаматымнан айрылып қалдым ғой! Таңда жаман түс көргенимди айтсам күлип

қоябердің-ау! Сонда неге жибердим сени мен қара басқыр». Шашлары жайылған жеңгеме көзім түскенде өзімді қоярға жер таппадым. Солай, өлилер тирилердің көзін ашып кетер екен. Әжеғамды жерледик. Қырқы өтпей ата-анасы жеңгемді алып кетті. Міне, енді күлкілери отау керегесін дирилдететуғын әжеғам да, шашбауларында гүмис шолпылары сыңғырлаған қыйық көз жеңгем де жоқ. Үйиміз хуўлеп қалды. Бердимурат сескенип кетті. «Әжеғамның да қоллары тап Жамалдың қолларындай сууық еді» Жамалдың басын дизесине қойды. Қақ сүйек көкірегине қулақ тутты. Жүректе хал жоқ. Бул аш! Нан... Нан, кимде бар? Усағы болса да мейли! — деди. Балалар дорбаларын, қалталарын тинтикей баслады.

— Міне, Мөминбай Жамалдың қасына жууырып келди. — Бирақ қапқатты деди бир тислем нанды узатып. Бердимурат нанды дәрхал шекпенинің ишине орап тас пенен женишти де, усақларын Жамалдың аузына салды. Хәрекет жоқ. Қорқып кеткен балалар Жамалдың аузына қарасты. Оның тирилиуін, қыймылдауын күтер еді. Ол болса еле тым-тырыс.

Араға қорқынышлы тынышлық шөкті. Бирдей Жамалдың көзлерине қарап тұрған балалардың ойында оның кирпичкери титирегендей болды. Аўа, Аўа, буны Бердимурат та көрди. Және қыймылдады. Ол көзін бир ашты да және жумды.

Тири екен? Балалардың жүзлерінде қууаныш белгилери пайда болды. Аздан соң ол және көзін ашты. Балалар дәрриу оның басын тикледі.

— Жамал! Аўхалың қалай? Сени қум астынан зорға шығардық. Айрылып қалдық па деп қорыққан едик. Шүкир тири екенсең?! — деп Камал қуғанғанынан секирип қоя берди.

— Турып жүре аласаң ба? Нанның усағын жут, қуат киреди. Жоралары жәрдемінде Жамал орнынан турды. Дегерегине тигилип қарады.

— Әне, ауылға келип қалыппыз ғой! — деди Жамал хәлсиз ғана. Балалар сер салмаған екен. Расында да қара көрімде үлкен дийуаллар, дегерегинде болса майда-майда қақыра жайлар, қара үйлер көзге тасланар еді.

— Бир қәдемлик жол еді ғой, бирақ дауыл адастырды да! — деди Камал басқаларға қарап.

— Мен қорықпадым! — секирип турып шаңын қақты Мөминбай. Хәмме күлип жиберди. Ойшаң қарап тұрған Бердимурат Мөминнің желкесинен қағып.

— Қорықпайтуғын батыр ғой бул! Расында да қорықпадың ба-әй?

— Жау серпилген соң хәмме батыр, солай ма Камал? — деди Бахытберген мурның жыйырып.

— Мен бе, аш едим-дә. — Жамал көзлерін жеңі менен артып ауыр гүрсинди. Бердимурат оның қасына барды да үлкен адамлардай қолын желкесине қойып:

— Қапаланба Жамал! Аш болсаң тойға барған соң бир тойып аласаң да «Жамалбай боласаң да турасаң» Бул сөзге балалар мәс болып күлисти.

— Ақыры, «жарлының бир тойғаны шала байығаны емес пе?» Бердимураттың бул гәпине Жамал мыйык тартты.

Қәне кеттик! — Және бир жууырсақ жетеміз.

Балалар ауыл жолында шаң турғызып баратыр.

* * *

Олар жетип келген уақытта той қызған еді. Бет-аузын май басқан қарны қампайған байлар, қундыз телпек, жүн постынлы бийлер, бақсылықты дауласқанлар ишкериде, қалғанлары отау алдында төселген кийизлерде қатар дизилисип сөйлесип шай ишип отыр. Балалар да кийізге жақынласты. Отаудың күн шығысында үлкен қазан асылған. Дауыл тынса да самал тынбаған. Аспанда булт бар. Биресе бултлы аспанға, биресе дастурхан басындағы балаларға ашыұлы қараған бай тақатсыз еки жаққа алақлап

көз таслайды. Гә ошақ басына, гә отауға барып қайтады. Ол отауға киргеннен Камал бир нанды тез бөлиип алып балаларға узатты, бир баладан басқасы нанға аш бөридей тасланды. Негедур усы бала мийманларға тән әлпайымлық пенен үндемей дөгерекке қарап отырар еди. Ғәриплерге жайылған дастурхан да кийимлерине усас қырық жамау. Шети ушқан сынық шайнек-кеселер, хәр дастурханда бир-еки зағара жийде-түршеклерди көрип баланың ашыуы келди. Қасындағылар болса ауызларын зағара-нанға толтырып, әлде нәрселерди өз-ара мақулласып, қоңсы балалардың ашыулы нәзерлерине итибар бермеге хәрекет етер еди. Олар отырған жерден отау ишиндеги гәплер анық еситилип тур. Отау ишиниң кең түңлиги ашық турғаны ушын әдеуир жақтылы. Жипек дастурхан хәр қыйлы жемислерге толы. Отырғанлардың аржағында ең төрде отырған ақ сәллели қатпа киси Бердимуратты медиреседен қуўған ийшан. Оның өткир көзлери бир жерде тоқтамайды. Нәзерин тәспи тасларынан үзбей-ақ қасындағыларды сынап отыр. Оның шеп жағындағы көсе кисиниң қоллары кесеўдей, дастурханға умтылып өрли-ғурлы жеп атыр. Бала көсеге хайран қалды. Не бәле, бул көсе асқазан орнына шелек асып келген бе? Қасындағы еки шайнекти де босатты. Ағаш табақтағы гөшти пәтир менен жеп алды. Әстаўпыралла! Уйқысы келди ме, қолларына сүйенди де мүлгий баслады. Хәзир қорылдыны баслайды, шамасы. Қасындағы түлки постын жамылған шериги оның қолын билетура түртип жиберди. Басы көрпешеге түсип кеткен соң уйқысы қашты. Көзин сүзип дөгерегине алаңлады. Оның бул қылығына хәмме күлип жиберди. Муртлы киси жасы үлкени болса керек қасындағысына аяғын уўқалатып атыр. Өзи болса гәп мақуллап хәз етип күледі. Гүрриң хәўижге минген. Уаҳаҳалап бақырысып бир-бириниң өззи төрепин таўып езгилеўге таяр. «Қузғынлар уясы» деген пикир өтти баланың ойынан. Отауға хызмет етип жүрген еки-үш «жалпылдақлары» болса жыртық шапанлы

ғәриплердиң қасынан дәнге тойған қораздай хәңкийип өтип-қайтып өзлериниң абырайлы мийман күтип атырғанлығын хәр бир хәрекеті менен көрсетип жүр. Той ийеси Алымбай болса ишинен «қырынды» өтсе де сездирмеўге тырысады. Отау керегесине сүйенип.

— Хаў мийманлар, бул не азаға келгенсизлер ме? Ойын-күлки де болсын да бир. Хәй жыраў! Неге бозарып отырсаң. Бир бәле ислеп қоймадың ба өзи? Қәне термелерди басла! Егер мени Ерназар бийден оздырып мақтамасаң, «Бөрибасарыма» талатаман. Еситип қбй, бала. Қәне, бол басла!

— Өзиң турғанда Бөрибасарыңа жол болсын? Жыраў бала мойнын қысып мыңғырлады.

— Бул тойды бергениңе ишиң уўдай ашыды ма деймен, Алымбай. Аспанның да түнериўин қара, жылайман деп тур, тап саған усап, — деп биреўи төрде отырып сөйленди. Бирақ бул сөзди қобыз сестинен биреў еситсе биреў еситпеди. Сол ўақытта бир өктем даўыс хәмме сести басып:

— Қойсаң-ә, термеңди? Аш қарынға сырнай жаға ма хәзир? Палаў жеймиз деп көзимиз тесилди ғой! Бар ма өзи палаўың, яки ғәрежетке хаялыңды Хийўаға енди жибердиң бе?

— Пул табыўға десеңо! — деди және биреўи. Уа-ха-ха басланды.

— Хәй, Әйтен! Усы қабаған әдетиң қалмады сениң! Сизлер ушын бир ене қойды баўызлатып тасладым. Бир қалта қырмызы гүришти Маңғыттан әкелдирдим. Енди не керек? Аз ғана сабыр ет, палаў деген де келеди.

Даладағылар бир-бирине қарап тамсанып қойды. Бала болса хәр бир сөзге қулақ салып ақыл төрезисинен өткерип атыр.

— Палаў тайын! Қол жуўдыра берейин бе? Отау есигинен қуман көтерген бала кирди.

— Қудайға шүкир-әй! Әйтен ауыр демин алды. Отыр-

ғанлар кеуіллі күлисти. Табақларда избе-из пуы бур-қырап палау әкелинди.

— Төртеу ара қоябер! Даладағыларға да тартыу керек — дегенин Алымбайдың өзи де сезбей қалды.

— Әдетимиз бойынша даладағыларға сарқыт тартылады. Ийшанның зилли сөзлери еситилди. Оның дауамын бир суўкылдақ алып кетти.

— Расында, теберик адамлардан қалған сарқытты жеу бул сауап. Сауапқа тоймақ бар ма? Зықнашылығыңды бүгин қой жора! Қәне қасыма отыр. Қазан басындағы үш-төрт адамды айтпағанда «даладағылар» сарқыт сауапты күтип қала берди.

— Қәне ийшанымыз алың! Баслап бер!

— Қасындағы Турды шولاқты түртип Әйтен және мыңғырлады.

— Не бәле! Гөш пе өзи? Я шымшықтың басы ма? Шандыр гөшти жута алмай атырған биреу тиссиз аузын қыйсайтып.

— Жоқ бул кушала — деди.

— Уа-ха-ха-ха! Отау дирилдеп кетти.

— Гүриш пе бул яки тары ма?

— Шигинли жарма. Ха-ха-ха!

Бул гәплерден Алымбайдың бети алмадай қызарды: Оның сойдырғаны қой емес, ғарры ешки, жарма гүришти болса кешегі базар қарызға алғанын Сабыр көккөз билетуғын еди. Соның ушын иши «ғымм» етти. Бирақ, суў жуқтырмай.

— Енеси Сабырға сүт емдирмей, тил жедирген. Ити-бар берме ийшан! Алың, баслап бериң!

— Ийшан: — Биз түйедей ким жетеклесе кете беремиз. Алсақ алдық, онда! Бисмиллахи-ррахман-у ррахим, алың қарақларым! Ийшан жеңин түрип палаудан асай баслады.

Даладағылар әсиресе Жамал, Камал, Мөминлердің қарнын ийисли палау қытықлай баслады. Оны көрип жүрегі елжиреген Бердимурат орнынан турды. Тамағына

бир нәрсе тығылғандай кеуили бузылды. Аяқ-қолы тас байлағандай ауыр, өксип-өксип жылағысы келди. Көгерген еринлерин тислеп отырғанлардан узақласты. Аспанға қарады. Аспан менен жердің парқы жоқтай. Хәмме жер тым-тырыс, қараңғы тартқан. Әлем оның кеулиндеги дәрти сыяқлы кеуилсиз. Көзлеринен жас куйылып, үнсиз жылай баслады. Ғам-қайғыға толы қосық қатарлары тилге көшти!

Алымбай той берди дерлер,
Аш-арықты көрди дерлер,
Ел ғамында жүрди дерлер,
Хәммеси де бийкар екен.

Тойға келген жәми мийман,
Жайыла ма деп дастурхан,
Бай қатып турды тамам,
Келгенлерден бийзар екен.

Сөзим ҳақдур болмас ҳақлап,
Дупшан жүрер тойды жақлап.
Ғәриплерди аштан қақлап,
Суйық жарма таппаған екен.

Алымбайдың уяты жоқ,
Табаққа салған туяғы жоқ,
Адам болыу нийети жоқ,
Басын жеген мәккар екен.

Артынан Камалдың сести келди. Дәрриу көз жасын сыпырып арқасына қайтты. Ол өзиниң орнына қайтып келгенде отаудағылардың сести хәуижге минген еди.

— Расында да Алымбайдың хаялы бала тилесе маған қатнауы керек. Ийшанымыз деп мына ғаррының бо-сағасын жалайды қатынлар.

Шарапқа көзлери сүзилген Байқораз шыйқылдап

күлді. Ол белиндегі белбеуін алып, желимдей жүзлерін сүртті де:

— Сонда ғана қолтығың балаға толады. Досқа ийілмеген дос дос па я Алымбай?

Палаудан асықпай жеп отырған Ийшанның қолына шөп илинип шықты. Ийшанның түрі өзгерді. Шөп ұсалаған қолы қалтырады. Буны хәммеден бұрын Пиримбет көрді, хәм қолайсыз жағдайдан шығуға урынып, ийшанның қолынан шөпті илип алды. Отырғанларға қарап:

— Кимде-ким бұл тәбәрик шөпке арнап, бир жуп қосық шығарса байрағы бир тоқлы. Шайырман дегенің шайлан.

— Мақтау ма? — Бақсы бала сорады.

— Хәрким билгенинше-дә!

— Ол не өзи?

Жағдайды хәрким хәр қыйлы түсингени ушын бай яки улыўма хештеңеге түсинбегенликтен бе, және шаўқым көтерилди. Бирақ «мен таптым» деген табылмады. Тек бақырысып отырар еди. Хәмме өзінше сөйленер, хешким де сөз тыңламайды. Отау хәррениң уясындай гүйилдейди. Даладағы жалаңаяқтардың арасынан биреу ишке атылып киргенин биреу билсе, биреу билмеди. Бирден шаўқым тынды. Хәмме жупыны кийинген балаға қарады. Баланың отлы көзлери отырғанларға ашыў, жеркениш пенен қарап турар еди. Араға суў сепкендей тынышлық орнады. Бала нәзерин Алымбайға тикти де:

— Мүмкин бе мен жуўап берсем? — деди. Алымбай ашыўға буўлығып көзин алартып:

— Муштай басыңа саған бәле бар ма, үлкенлерге жуўап қайтарыўға, түр жоғал, бұл жерден!

— Қой, тийме есайтейик, «жыртық шапан» не дер екен?

— Айт қарағым. Айта бер. Қәне?

Әйтен, Байқоразларға ермек табылғанына қуўанып бақырысты. Бала шекпенин тартыңқырап байлады да, үсти-басын дүзеди. Отаудағыларға бир қарап алды да шекшийип турған Алымбайға тигилип:

— Шолақ ешки сойып «сойдық пада»,

Дейсең сен өзинди шер санайсаң, хаслың пәс,

Бұл барыста кете берсең, құдай урып,

Бир күни жыртады тамағыңды шөпли қада!

Отау керегелерин дирилдетип күлки көтерилди. Биреу дизесин шаппатлап ўаха-халар, биреу ишек-силеси қатып-шыйқылдап қалды. «Япырмай, мына баланың көзи қып-қызыл бәлениң өзи ғой!» жеңинен сыпырылып түскенин қайта жамылған ийшан қасындағыларға итибар бермей қалтырап аңы ушып гүбирленди. Палау жеп отырғанлардың қолы табақта, аўзы тамақта қалды. Бала болса кең маңлайындағы терди жеңи менен сыпырып, отау ишине мақтанышлы батырларша қарап турар еди. Көзлерінде ғәзеп ушқыны бар. Сонда ғана көптен берли үндемей отырған, басында бир түги жоқ Шүйтек бәңги бир қозғалып дөгерегине алақлады. Алымбай дир-дир қалтырап шапшып турып, «кишкене бала» менен жүзбежүз қалды. Бала нәзеринде сәл қымтылған ләблеринде күлки белгилери көринип турар еди. Оннан сайын Алымбайдың көгерген бетлери тыржыйып, пышықтың көзиндей хайяр көзлеринде ғәзеп оты алысып, ашыўға буўлығар еди. Баланың ашық жүзинде қәхәрли нәзер сезилди. Отырғанлар бир шоршынды. «Балаға — бир зыян тиймесин бұл заңғардан» деген ой менен жалаңаяқ жупыны кийингенлердин ишинен жасүлкен жуўырып келип, баланы қушақлап алды. Ғәзебине минген Алымбай:

— Хәй жетимек! Не дедиң? Дузымды ишип, дузлығыма түкиргениң бе несениң? Хәзир тилиңди жуламан, сен жүўернемектиң — деп умтылды.

— Бала дурыс жуўап берди!!! Хақысын бериң!!! Есик аўзында халық шуўласты.

Ғәпти бурмаламай хақысын бер баланың нәмәрт! Байрақты алып шық! Баланың хақысын даўласқанлардың саны көбейе баслады. Олардың көпшилиги баланың аўылласлары өзи менен теңдей жоралары еди. Хәмме-

ден көп Камал, Жамал Мөмин Бахытбергенлер бақырысып шайқым көтерди.

Уяттан, ашыудан бұйлыққан той ийэси бул шайқымнан не ислерин билмей ақылдан састы. «Той бузылма-сын, абырай төгілмесин» деген пикирлер мийин айлан-дырды. Ақыры болмаған соң аяғы байланған тоқлыны қорадан әкеліп баланың аяғының астына таслады. Гү-йілдеген халық баланы көтеріп алды. Алғысларға бөлен-ген, күліп тұрған бул нәресте жүзинен мыңсан екі әр-манлы қарақалпақ халқының дәртке толы жүрегін көрди.

Бул қарақалпақ халқының болажақ ұллы шайыры, сүйикли перзенти Бердақ Ғарғабай улы еди.

3. Дәулетова

КЕЗІЛ ТАРЛАРЫ

Гүрриңлер

Қарақалпақ тілінде

«Қарақалпақстан» баспасы

Нөкіс — 1994

ИБ 4715

Редактор **Х. Дәулетназаров** Тех. редактор **К. Бекниязов**
Художник **И. Қыдыров** Корректор **Г. Турымова**

Териўге берілген ўақты 10.10. 1994-ж. Ба-
сыўға рухсат етилген ўақты 15.01. 1995-ж.
Қағаз форматы 70x108 1/32. Газеталық қағаз.
Әдебий гарнитура. Кегль 10. Жоқары баспа
усылында басылды. Көлеми 0,875 б. т. 1,24
шәртли б. т. 1,22 есап б. т. Нусқасы 2000.
Буйыртпа 102. Баҳасы шәртнама бойынша.

«Қарақалпақстан» баспасы, 742000. Нөкіс
қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9.

ҚР Баспа сөз бойынша мәмлекетлик Коми-
тетиниң Нөкіс полиграфкомбинаты.
742000. Нөкіс қаласы, Қарақалпақстан көше-
си, 9.